

I. SELİM KĀNŪNNĀMESİ (1512-1520) VE XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISININ KİMİ KANUNLARI

Genellikle XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar geçen süre içinde, bu alanda gerçekleştirilen araştırmalara rağmen, Osmanlı Devletinin çeşitli hükümlerinin hukuki faaliyetine ilişkin kanunlar ve sahip oldukları muhtevaları her yönüyle, günümüze kadar hâlâ incelenmemiş durumdadırlar. Bu kanunlar gerçek anlamıyla, Osmanlı Devletinin bütününde iktisadî, sosyal, politik ve hukukî yaşamın düzenlemesini yapmıştır. Yüzyıllar boyunca bir aşamadan bir başka aşamaya geçerken ortaya çıkan tarihî şartların değişimine uygun olarak bu düzenlenişin uğradığı değişmeyi bize gösterdiği için onların ayrıntılı bir biçimde bilinip incelenmesinde yarar vardır. Söz konusu kanunların bize sağladıkları veriler bir çok niteliğe ve özelliğe sahiptirler. Bu da onları tarihî önemi haiz bir belgeler kaynağı haline getirmektedir.

Birçok araştırmacının kaydettiği gibi, bu kanunların yer aldığı metinler, isimlerini taşıdıkları her bir hükümdarca kesin olarak ilân edilmiş irade, ferman ve hukukî yasalar ve kuralları bir araya toplayan derleme ve kitapları oluşturmaktadırlar¹. Onların, hukukçular ya da başka resmî kişilerce hazırlanmış özgün resmî elyazmalar ve birbirlerine atıfta bulunan bir araya getirilmiş derleme ve toplamalar olarak günümüzde ortaya çıkartılmış olmamaları, yine onların, inkâr edilemez bir resmîlik ve hakikiliğin belgesel bir kaynağını oluşturdukları gerçeği ve değerini asla ortadan kaldırmaz.

Zaten bu malzemeler, adalet ve yönetim sorunlarıyla uğraşan görevlilere ve kadılar için birer rehber hizmetini görüyorlardı,². Ancak belli bir özelliğe haiz bölgelere (sancıklar, vilâyetler) ilişkin kanunlar ve kanunların hukukî kural ve ilkeleri, faaliyetlerini eyaletlerde gösteren ve bilhassa adalet mekanizmasının yönetimiyle uğraşan resmî makamlar için yetersizdi.

Adli ve yönetim faaliyetleriyle vergilendirme usulü ve toprağa ilişkin düzenleme biçimleri konusunda, bu makamlar, eksik bir halde ve bazan da şematik bir biçimde vilâyet ve sancıkların kanunlar demetinde az çok görünen, Osmanlı Devleti hukukunun genel kural ve ilkelerinden hasıl olan bir derleme kitapçığını mutlaka elleri altında bulundurmamak zorundaydılar. Tabii ki, bu durum, sırf, özel bir nitelik gösteren eyaletlerin hukukî kanunlara dayanarak Osmanlı'nın iktisadî, sosyal ve politik örgütlenme biçimini arzulan ölçülerde aydınlatmak isteyen incelemecilere bir engel oluşturmaktadır.

¹ Ö. L. Barkan, *XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zırat ekonominin hukukî ve malî esasları*, İstanbul 1953, s. XX, XXII, XXIX.

² R. Anhegger- H. İnalçık, *Kanunnâme-i Sultani ber muceb-i örf-i osmanî*, Ankara 1956, s. XII.

Genel bir karaktere sahip kanunnâmeler, yani, belli bir dönemi haiz ve değişik sosyal tabakaların statülerine ve ekonomik, sosyal, askerî ve devlet kurumlarına ilişkin olarak, merkezî gücün temsilcisi Sultan tarafından yayınlattırılmıştır; irade, ferman ve yasalar, hukukî kurallarla birlikte, belli bir özelliğe sahip eyâletlerin kanunnâmelerinde gözüken belirli değerdeki ilkeler, bize Osmanlı Devleti hukuku hakkında daha geniş bir fikir edinmemize izin vermektedir. Orada, şeriatın genel kurallarına uygun düşecek bir biçimde bir hükümanın yasal faaliyetince yaratılmış yeni oluşturucular bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yer almış ülkelerin gelenek ve görenek hukukundan miras kalan eski hususlar mevcuttur.

Osmanlı Devleti mevzuat ve hukuk tarihine ilişkin en ciddi incelemeler, günümüzde, çok değerli Türk tarihçisi, bu alanda iyi tanınan Ö.L. Barkan tarafından gerçekleştirilmiştir. Onun, XV. ve XVI. yüzyıllar³ boyunca sürüp gelen Osmanlı İmparatorluğunun tarım ekonomisinin hukukî ve malî temelleri üzerine belgesel yayınları araştırmacıların hizmetine, devletin mülkiyet varlığı (mirî)'nin üzerine kurulduğu başlıca üretim aracı toprak olan Osmanlı Devletinin ekonomik, sosyal ve politik bünyesini tanımaya imkan veren, çok zengin bol ve değerli malzeme sundu. Bu incelemeler, özellikle, bölgeleri ve sosyal tabakaları ilgilendiren kanunları kapsadığı gibi çeşitli kurumları da kapsamaktadır. Bundan dolayı da, onlar, araştırmacılara çeşitli Osmanlı hükümdarlarının isimlerini taşıyan yasalar içinde kısaca yer almış genel karakterdeki kanunlar ve kurallar üzerine araştırmalar yapma imkânını vermektedirler. Dolayısıyla, kendiliğinden ortaya çıktığı gibi; özelliği olan bölgelere ve sosyal tabakalara ilişkin kanunlar genel nitelikte (karakterde)'ki kanunların hazırlanıp geliştirilmesine hizmet etmiş oldular.

Uzun zamandan beri açıkça ortaya konduğu gibi, genel karakterdeki kanunlar bütünün resmî orjinal metinlerinin eksikliği ve çeşitli özel sorunlara ilişkin hiçbir Sultanın ferman ve iradelerinin bir araya getirilip derlenmiş olarak elimizde bulunmaması ve de üstelik onların arşivlerde korunup saklanması, Osmanlı Devletinin yönetim biçiminin tarihini kılı kırk yararcasına incelemek isteyen bilim adamlarına bir yığın zorluk yaratmaktadır. Bütün bunlara rağmen, bu zorluklar büyük ölçüde, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerde kullanılmış çok sayıdaki kanun kopyalarının ayrıntılı bir biçimde incelenmesiyle, bu genel karakterdeki kanunların bütününün metinlerinin eksiksiz ortaya çıkartılması için uğraş veren uzmanların oldukça yoğun bir çalışması sayesinde, giderilebilir⁴.

Genel karakterdeki Kanunnâmelerin bütününü ancak XX. yüzyıl başında günyüzüne çıkartılmaya başlandı. Fatih Mehmed (1451-1481)'in kanunnâmelerinden biri orjinal metin olarak M. Arif⁵ tarafından yayımlandığı bir başkası da daha sonra transkripsiyon olarak Ö.L. Barkan tarafından yeniden basılırken, (orijinal metin ve Almanca çevirisi) olarakta Fr. Kralitz Greifenhorst⁶ tarafından yayımlandı⁷. I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) (fotokopi ve Rusça çevirisi olarak) A. Tveritina tarafından yayımlanırken⁸, Kanuni Sultan

³ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, İstanbul 1943.

⁴ Aynı eser, s. XXXII.

⁵ M. Arif, *Kanun-nâme-i Mehmed Fatih*, İstanbul 1330, s. 9-32.

⁶ Fr. Kraelitz-Grifenhorst, *Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers*, Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, Bd. I, Heft 1, Wien 1921, s. 12-18, 22.

⁷ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 387-393.

⁸ A. Tveritina, *Kniga zakonov sultana Selima I*, Moskva 1969.

Süleyman'ın (1520-1566) saltanatının ilk yıllarına ait Kanunnâme'de (orijinal metin) olarak M. Arif ve (eleştirmeli inceleme notlarıyla birlikte Sırp-Hırvatça çevirisi de) H. Hadzibegić tarafından⁹ yine Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesi Şeyhü'l-islâm Ebusuud ve diğer Osmanlı hukukçularının açıklamalarıyla M. F. Köprülü tarafından (orijinal metin)¹⁰ ve ayrıca, Kanuni Sultan Süleyman'ın ve de I. Ahmed'in (1603-1617) Kanunnâmeleriyle fotoğraf çoğaltılması ve Bulgarca çeviri olarak G. Galabov tarafından yayınlanmıştır¹¹. Yalnızca, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik, sosyal ve hukuki düzenlenişi üzerine XVII. yüzyıl yazarlarından bazılarının- Ayni Ali (1609)¹², Avni Ömer Efendi (1642)¹³ ve Sofyalı Ali Çavuş (1653)¹⁴, un-eserleri orijinal metinleri yapısında barındırmaktadır.

Bu yayınlar çoğunlukla güncel tarihi araştırmaların icaplarına hiç cevap vermeyen çeşitli bilimsel ölçüler üzerine kurulmaktadır. Bundan böyle, Fatih Sultan Mehmed'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunnâmeleri transkripsiyonları, fotokopileri, modern Türkçe'ye hiçbir biçimde uyarlamaları olmaksızın, Almanca, Sırp, Hırvatca ya da Bulgarca çevirileri ile birlikte sırf Arapça alfabeleriyle yazılmış orijinal metnine dayanarak yayınlanmıştır. I. Selim ve I. Ahmed'in Kanunnâmeleri de yalnızca Rusça ve Bulgarca çevirilerinin eşliğinde fotokopi olarak yayımlanırken, Ayni Ali ve Ali Çavuş'un eserleri ve Arapça alfabeye yazılmış orijinal metninin beraberinde basılmış, Avni Ömer Efendi'nin eserine gelince de oda sadece transkripsiyon olarak yayınlanmıştır.

Oysa, bize göre, Arapça alfabeye yazılmış orijinal metni, transkripsiyonları ve fotoğraf reproduksiyonları ile birlikte ve Osmanlı İmparatorluğunun birbirinden oldukça uzak çeşitli ülkelerinde kullanılmış bir yığın elyazmasını temele alarak oluşturan metinleri de gözönünde bulundurarak daha titiz bilimsel kriterler kullanmakla ancak iyi sonuçlar alınabilecektir. Şu halde uzmanlara düşen görev ilk önce, her bir kanunnâmenin ve daha sonra da bütün kanunnâmelerin bir kolleksiyon olarak gün ışığına çıkartılıp yeniden basımı ve eleştirisidir. Bu, bütün bilim adamlarına, Osmanlı Devletinin, yönetim tarihinin bütün görünümleri altında daha derinlemesine incelenebilmesi için büyük imkanlar yaratacaktır.

Bu durumu gözönüne alarak, I. Selim Kanunnâmesi'nin ve XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait diğer bazı kanunların yukarıda belirtilmiş kriterler bazında, yayınlanmasını kendimiz için bir amaç edindik.

Daha önce de kaydettiğimiz üzere, I. Selim Kanunnâmesi, A. Tveritnova tarafından yalnızca Rusça ve fotokopi olarak yayınlanmıştır. İşte sırf bu nedenle, bu yayını inceleyen ve okuyan hem yabancı hemde Türk bilim adamlarının arzularını tatmin etmekten oldukça uzaktır. Zira, metin Arap alfabesiyle yazılmış orijinal dilde oluşturulmamıştır. Ona ilişkin transkripsiyon da hatalıdır. Bizim yayınıımız, ilk defa günışığına çıkartılan yeni kanunnâme-i cedid) diye adlandırılan XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı kanunları da içermektedir.

⁹ M. Arif, *Kanunnâme-i al-i osman*, TOEM 13-18 (1330-1331); H. Hadzibegić, *Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca iz prvih godina njegove vlade*, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, sveska 4-5 (1949-1950) s. 295-381.

¹⁰ M. F. Köprülü, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, Milli Tetebbüler Mecmuası, c. I, s. 49-112; c. II, s. 305-348.

¹¹ G. Galabov, *Turski izvori za istorijata na pravoto v bulgarskite zemi, I*, Sofya 1969.

¹² Ayni Ali, *Kavanin-i âl-i osman der mezamin-i defteri divan*, İstanbul 1280.

¹³ İ. H. Uzunçarşılı, *Kanuni osmani meşhum-i defter-i hâkânt*, Belleten XV/59 (1951) s. 381-399.

¹⁴ H. Hadzibegić, *Rasprava Ali Çauşa iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću*, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 1947, II, s. 139-205.

Burada yayınladığımız Kanunnâmeler iki elyazmasından çıkartılmıştır. Birincisi, "belgeler koleksiyonu" no: 143. Belge no 127 (sayfalar 26-97)¹⁵ adı ile bilinen Arnavutluk RPS Devletinin Merkez Arşivinde, ikincisi de, 154 g. 25 (1-74. sayfalar),¹⁶ numarası altında Tirana Millî Kütüphanesinde saklı bulunmaktadır.

Bizim yayınıımızda Devlet Merkez Arşivinde korunmakta olan elyazması varyantı esas metne dayanmaktadır. Yazma 20 × 12 cm boyutundadır. Yazı tipi nesih'tir. Bu elyazması günlük yaşamlarında onlara yardım eden kadıların ait oldukları münşeatların alışlagelmiş biçimine sahiptir. Onun, daha sonradan 25 Haziran 1713 tarihinde Mustafa'nın oğlu¹⁷ Müezzîn Şaban tarafından istinsahı yapılmıştır. Aynı yıllarda da İskodra'da Ahmed tarafından kullanılmıştır¹⁸. Bütün bu verilerden, münşeat metninin yeri İskodra olup, onun kopyasını yapan ve ondan yararlanan kişi de aynı biçimde bu kent menşelidir.

I. Selim (sayfa 26-75) kanunnâmesi ve yeni kanunnâme (sayfa 75-97) bu iki elyazmasında birinci planda bir yer işgal etmektedirler. Onlarda, kanunların yazılmış olduğu ya da onların hazırlanış dönemlerine ilişkin şart ve durumlar üzerine verileri içeren olgudan doğan amacı anlatan hiçbir önsöz bulunmamaktadır. Düzenlemeler ve emirler, daha çok merkezî iktidar tarafından kesin olarak ilân edilmiş düzenlemeler, emirler ve kanunların bir araya toplanmış bir demetinin oluşturduğu metinlerini işaret eden sonuçlar yerine, belirli ve alışılmış cümlelerin eşlik ettiği düzenlemeler ve emirlerdir. Önsözün eksik olmasının nedeni, bu elyazmalarının geçmiş yüzyıllara kadar çıkan ilân tarihlerinden çok uzaklarda kalan yakın bir tarihe ait olmalarıdır; dolayısıyla önsözün bu belgelerde varlığı esasen de yararsızdır.

Bu elyazmalarında I. Selim Kanunnâmesini tanımak zor değildir. Zira, onun içeriği hemen hemen, A. Tveritinovalar tarafından yayınlanan ve 1564 yılına kadar uzanan çok eski bir elyazmasından çekilip çıkarılmış bu aynı hükümdarın kanunnâmesinin içeriğinin bir eşidir. Bu elyazmasının başlığında söz konusu kanunnâmenin I. Selim'e ait olduğu belirtilmiştir¹⁹.

Yeni Kanunnâme diye adlandırılan diğer kanunun kimliğinin belirlenip tarihlenmesi, onun, yapısına, kaleme alınış dönemi üzerine verileri barındırmaması ve günümüze kadar yayınlanmış litteratürde ona benzer bir metnin bulunmaması nedeniyle bazı zorluklar doğurmaktadır. Onun barındırdığı bir çok hukukî yasa ve kuralın Ebusuud tarafından yorumlanan Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesinde içerilmiş hukukî yasalar ve kurallara, ya da 1609'da yayınlanmış I. Ahmed kanunına oranla sırf hukukî planda ele alındığının kolaylıkla farkına varmak için, onun kapsamını başka kanunnâmelerin kapsamıyla karşılaştırmak yetip artacaktır²⁰. Bu da bizim, yeni kanunnâmenin, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatının engeç son yıllarında kesinlikle yayınlandığını göstermesi açısından var olan inancımızı kuvvetlendirmektedir. O, I. Ahmed'in hükümlerlik (1603-1617) dönemine ait olamaz. Zira, I. Ahmed'in kanunnâmesi sözkonusu bu iki el

¹⁵ *Arnavutluk Devlet Arşivi*. Belgeler Koleksiyonu, nr. 143, Belge nr. 127, s. 26-97.

¹⁶ *Tirana Millî Kütüphanesi*. Şark Yazmaları, Yazma 154 g 25, s. 1-74.

¹⁷ Bk. aynı yazma s. 149.

¹⁸ Aynı yazma, s. 151.

¹⁹ Bu yazma Leningrad Şark Etüdleri Enstitüsündedir. Bk. Tveritinovalar, *yukarıda adı geçen eser*, s. 11, 24-25, 87, 135.

²⁰ Bk. G. Galabov, *yukarıda adı geçen eser*, s. 144, 149, 183, 188.

yazmasında birbirinden ayrı olarak yer alırken, öte yandan da yeni kanunnâme ile I. Ahmed kanunnâmesi arasında hiçbir uygunluk yoktur²¹. Yeni kanunnâmenin tarihlenişine gelince, bir çiftliğin tamamı için çift bozan vergisinin tutarı I. Selim Kanunnâmesinde 75 akçe olmayup, Ebusuud'un yorumladığı²² Süleyman'ın Kanunnâmesinden ya da 1595 yılına ait Sofya Kanunnâmesinden²³ ilk defa ortaya çıktığı gibi 300 akçe olduğu bulgusu önemli bir hususu oluşturmaktadır. Buradan da bu verginin arttırıldığını zamana göre bu kanunnâmenin XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sonucu çıkmaktadır. Buna rağmen bu soruna kesin bir çözüm getirmek için başka elyazmalarını da incelemek lazımdır.

Devlet Merkez Arşivi'ndeki yazmasının metni yayınlanmadan önce, Tirana Milli Kütüphanesindeki yazmasında ve (B-1882 işareti) ile belirtilen A. Tveritinova'nın elindeki yazmada yer alan cümleler ve paragraflarla donanmış notlarla tamamlanmıştır. Bizim iki yazmamız neredeyse birbirinin aynı olmakla birlikte, B-1882 elyazmasında metnimizi notlarla tamamlamamıza yardım eden cümleler daha azken, paragraflar daha çok bulunmaktadır. Eklmeler ve eksikler notlarda belirgin kılınmışlardır. Bu üç elyazmasının birbiriyle karşılaştırılması, sözkonusu metnin yeniden olabildiğince tam bir biçimde oluşturulmalarına izin vermiştir²⁴.

Bu iki kanunnâmeden başka, Devlet Merkez Arşivinde korunmakta olan ve yayınlamak için bekleyen yazması XVI. yüzyıl ve XVIII. yüzyıl başlangıcına ait, genel ve özel karakterdeki başka kanunnâmelerde bulunmaktadır. Bunların içinde ayrıca yakın bir zamanda tarıma açılan topraklar için onların üzerinde 1609 yılında (sayfa 97-101) tapusu bir biçimde sahip olunmuş topraklar üzerinde yeni kanun, ilk Müslüman hukuku ve mevzuatından doğan ve Müftü Hoca Çelebi tarafından Sultan Süleyman'a sunulmuş sorunlar (sayfa 101-106), haraciye ve öşriye toprakları üzerine Ebusuud'un yorumları (sayfa 106-108), 1568 yılına ait Üsküp ve Selanik Kanunnâmeleri (sayfa 108-112) ile birlikte Budin vilâyeti Kanunnâmesi (sayfa 112-114), İbn Kemal, Ebusuud vb. gibi XVI. yüzyılın tanınmış Osmanlı hukukçularının yorumları (sayfa 114-125), Sultan I. Ahmed'in Kanunnâmesi (1609 yılına ait toprak kanunu) (sayfa 125-127, ve 137-140), 1628 yılına ait arazi kanunu (sayfa 127-128), 1604 yılına ait tapu hukuku, Muallimzâde Tevkifi ve Ali Efendi Kanunnâmeleri (sayfa 130-135), Hamza Paşa vakıflarının menzil ve dükkanları üzerine Kanunnâme (sayfa 135-136), 1610 yılına ait beytulmal'ı düzene koyan yeni Kanunnâme (sayfa 140-141), 1590 ve 1594 yıllarında sırasıyla kabul görmüş ve bayram törenlerini düzenleyen Kanunnâme (sayfa 159-1551) ve Avlonya limanındaki gümrük hizmetini düzenleyen Kanunnâme (sayfa 159-1551), bulunmaktadır.

Merkez Arşivi'ndeki el yazmasında yer alan 1512 ve 1516 yıllarına ait Bosna livasının iki Kanunnâmesi dışında, Milli Kütüphanedeki yazmada hemen hemen aynı içeriğe sahiptir.

Arnavutluk kütüphanelerinin arşivlerinde, aynı biçimde, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanına ait iki Kanunnâme ile, I. Ahmed Kanunnâmesini ve XVI. yüzyıl-XVII. yüzyıl Osmanlı hukukçularına ait çok sayıdaki yorumda ve kanunda mevcuttur. Bu noktada,

²¹ Bk. G. Galabov, *aynı eser*, s. 128-208.

²² M. F. Köprülü, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, MTM, c. I, s. 111-112.

²³ G. Galabov, *aynı eser*, s. 99, 159.

²⁴ Bk. H. Hadzibeğić, *Kanunname Sultana Sulejmana Zakonodavca....*, s. 207-208. Bu kanunun çeşitli parçaları için bk. H. Tuncer, *Kanun-nâme-i âl-i osmân, Osmanlı devleti arazi kanunları*, Ankara 1962, s. 48-65.

yazmalarımızın, genelde Süleyman Kanunnâmeleri ve özelde de Ebusuud tarafından yorumlanan Kanunnâme ile bağlantıda, şimdiye kadar bilinen yayımlanmış varyantlarda yer almayan birçok bölümü de taşıdığını vurgulamak yerinde olur. Dolayısıyla, bizce, daha geniş bir belgelemeye dayanarak bu kanunnâmeleri yeniden elealıp yayınlamak bir zorunluluktur. Günümüze kadar Arnavutluk arşivlerinden ve kütüphanelerinde, aynen XV. yüzyıl (1453)'in ilk yarısına ait bazı fetva ve el kitapçıkları gibi daha eski belgeler, korunmuş olmasına rağmen, Fatih Mehmed'in Kanunnâmesine ilişkin hiçbir elyazması bulunmamaktadır²⁵.

I. Selim Kanunnâmesi, bilim adamları için hizmet açısından çok önemli bir tarihî kaynak oluşturmaktadır. Çünkü, o, Osmanlı mevzuat ve hukuk düzeninin gelişmesine ilişkin çok gerekli bir anı göstermekte ve de aynı zamanda daha önceleri var olan bir boşluğu doldurmaktadır. Öte yandan da Fatih Mehmed ile Kanuni Sultan Süleyman'ın hukukî ve mevzuat düzenlerindeki faaliyetler arasında bir bağlantı kurmaya imkan tanıdığı gibi, Osmanlı Devleti hukuk alanındaki alışlagelmişliğin ve töreye ait durumun işlevinin daha açık bir biçimde belirlenmesini sağlamaktadır. Merkezi iktidarca yayınlanmış her bir kanunnâmenin, burada meydana gelen ekonomik sosyal ve politik değişimlere uygun olarak hazırlanmış yeni kural ve kanunlarla tamamlanarak, gelenek ve görenek hukuku ile atbaşı giden hukukî düzen alanında daha önceleri varolan töreye ait alışkanlığı yine alışılmış bir biçimde ortaya çıkartması anlaşılabilir bir husustur. I. Selim'in saltanatı (1512-1520), Anadolu vilâyetlerindeki hukukun uygulanmasına bağlantılı olarak hukukî düzen açısından çok yoğun bir faaliyete sahne olmuştur. İşte tam bu dönemde, Kayseri, Rum (Sivas), Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Erzincan vb. gibi vilâyetlerin kanunnâmeleri çıkarılmıştır²⁶. Bu kanunnâmelerde, köylü ve şehir halkına konan vergi miktarları ve onların toplanış kurallarına ilişkin ayrıntılı pasajlar bulunmaktadır. Bunlarda aynı zamanda, pazarda satılan mallar için alınmış vergiler de söz konusu olmaktadır. Bütün bu kurallar, II. Bayezid'in faaliyetinden miras kalmış alışkanlığı hesaba katan I. Selim Kanunnâmesince kararlaştırılmış kurallara özdeş ve onlarla ortak yanları olan ilkeler üzerine kurulmuştur. Ayrıca, bu kuralların bir çoğu, 1487 yılına ait Bursa vilâyeti Kanunnâmesi kurallarıyla uyusmaktadır. Bu da, I. Selim hukukî düzeni gibi, ana temel oluşturmuştur.

Yapısı gözönünde bulundurulduğunda, I. Selim Kanunnâmesi genel bir karaktere sahiptir ve özel vilâyetleri ilgilendiren yasaları da ihtiva etmez. O, başlıca dört kısımdan ibarettir: Birinci olarak neden olunmuş, işlenmiş zarar-zıyan, yanlışlar ve suçlar için ceza ve müeyyideleri gösteren yasalar, başka bir deyişle, ceza hukukuna ait sorunları düzenleyen kanunlar; ikinci olarak; reyâ köylü kesiminin ekonomik, sosyal ve hukukî durumunu ve bu kesimin ödemek zorunda olduğu vergi, narh ve harçların miktar ve ödeniş biçimini belirleyen kurallar; üçüncü olarak; pazardaki alışveriş üzerine narh ve harçların toplanmasını ayarlayan kurallar; dördüncü olarak; şehirlerdeki zanaâta ve ticarî faaliyetin gerçekleşiş biçimini ve bu biçimi düzenleyen kuralların ihlali hâlinde ödenmesi gereken cezaları ilgilendiren kurallar.

Yapısı ve muhtevası itibariyle I. Selim Kanunnâmesi, Fatih Mehmed'in Kanunnâmesinden Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesine kadar geçen süreçte Osmanlı kanun düzeni ve yönetiminin genişlemesi, tamamlanması ve geliştirilmesi yolunda bir ara yolu temsil etmektedir.

²⁵ *Milli Kütüphane*, Şark yazmalar, yazma 20 R 42.

²⁶ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 109-181

I. Selim Kanunnâmesiyle Fatih Mehmed Kanunnâmesi arasında bir çok sorun üzerinde ortak noktalar bulunduğu farketmek için onları sadece karşılaştırmak yeterlidir. Bilhassa bu uygunluk, hatalar, yol açılan zarar ziyanlar ve işlenmiş suçlara ilişkin cezalar, müeyyidelerle, pazarda satılan çeşitli mallardan alınacak vergilerin alınış biçimini ve miktarını gösteren kuralları düzenleyen hukukî kurallar alanında görülmektedir. Bu sorunlar konusunda, I. Selim Kanunnâmesi, ekonomik, sosyal ve politik yaşamın çeşitli görünümünü ele alan yasalar olmaları nedeniyle öteki yasalara oranla daha köklü bir önem kazanmakta ve bu nedenle de daha zengin bir gelenek mirasına konmaktadır. Bu anlamda, bu Kanunnâme, Fatih Mehmed'in Kanunnâmesine oranla Osmanlı hukukunun gelişmesi ve zenginleşmesinde çok önemli bir adımı kaydetmektedir. Zira, o, incelemeciye, Osmanlı Devletinin ekonomik, sosyal ve hukukî rejiminin düzenlenişini daha iyi aydınlatmaya izin vermektedir. Sonuçta, I. Selim Kanunnâmesi, köylü kesimi reâyâ ve sipahî, harçların toplanış biçimiyle, miktarları, reâyânın mirîye toprakları (reâyâ yeri) statüsüyle reâyâ topraklarının tasarruf hukuku, askerî ve idarî (Askerî tayifesi) zorunluluklarla yükümlü değişik tabakaların durumu, zanaatkâr ve ticarî faaliyetin uygulanışına ilişkin kurallar, serbest umarları ilgilendiren kurallar, vb. arasındaki ilişkileri meydana çıkarıp düzenleyen kural ve kaideleri yansıtmaktadır. Aynı sorunlar Fatih Mehmed'in Kanunnâmesinde kısaca ve parça parça işlenmiş olmakla birlikte I. Selim Kanunnâmesi onlara özel paragraf ve bölümler ayırmıştır. Onların muhtevası, Osmanlı Devletinin organizasyonu ve sosyo-ekonomik rejiminin başlıca hukukî temellerinin uzun bir zamandan beri atıldığını göstermektedir. Fatih Mehmed'in Kanunnâmesine oranla I. Selim Kanunnâmesi, XVI. yüzyıl tapu kayıtlarından anlaşıldığı gibi, Osmanlı toprak rejimi için hukukî planda takip edilen uygulamayı daha boyutlu yansıtmaktadır.

I. Selim Kanunnâmesinin yapısı ve yasaları gelenek-görenekler halinde bulunduğu gibi aynı biçimde, bir çok sorun hakkında daha eksiksiz ve daha detaylı yasalar ve kararları taşıyan, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında yayınlanmış kanunnâmede de bu yasalar ve kararlar gene gelenek ve görenekler halinde bulunmaktadır. Sultan Süleyman'ın Kanunnâmesi, esasta, I. Selim Kanunnâmesinin biçimini ve yapısını koruduğu gibi bazan aynı, bazen de daha geliştirilmiş ve daha açık cümlelerle bir takım temel yasaları barındırmaktadır. Bu uygunluk, reâyâ köylü kesiminin ve tarım üretiminden (dîme) alınan vergilerin; rüsûmî raiyyet denilen vergilerin²⁷ koyun sürülerinin (adeti ağnam), kışlık otlakların (resm-i kışlak), otlakların (resm-i otlak), kovanların (resm-i kovan), Anadolu vilâyetindeki değirmenlerden alınan vergilerin²⁸ yörükler, yayalar ve müsellemlerin oluşturdukları sosyal tabakaların statülerinin²⁹ durumlarından dolayı utandırıcı hareketlere suçlara ya da kavga ve gürültülere neden olan³⁰ kişilere karşı küçük cezaları, suçları ve müeyyideleri ilgilendiren bölümlerin içerikleri arasında bulunmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunnâmesi sosyal ve askerî organizasyon ve reâyâ köylü kesimi durumu üzerine birçok yeni kısma sahiptir. Bunlar umarların sahip oluşlarına, sipahîlerin askerî mecburiyetlerine ve bunların toprak ve reâyâ sahipleri (sahib-i arz ve sahib-i raiyyet) olarak hak ve hukuklarına, badihava vergilerine, askerî kesim (askerî tayifesi), azab ve valak, vb.³¹lerin durumlarına ayrılmış kısımlardır. Bu noktada, Kanuni Sultan Süleyman

²⁷ M. Arif, *Kanunnâme-i âl-i osmân*..., s. 1-11; H. Hadzibeğiç, *Kanun-nama Sultan Sulejmana Zakonodavca*..., s. 305-311.

²⁸ M. Arif, *aynı eser*, s. 31, 37, 49; H. Hadzibeğiç, *aynı eser*, s. 334, 336, 358.

²⁹ M. Arif, *aynı eser*, s. 30, 31, 37, 42, 43; H. Hadzibeğiç, *aynı eser*, s. 334, 335, 342, 351, 352.

³⁰ M. Arif, *aynı eser*, s. 46, 61; H. Hadzibeğiç, *aynı eser*, s. 335, 368.

³¹ M. Arif, *aynı eser*, s. 11, 14, 19, 21, 39, 59, 63; H. Hadzibeğiç, *aynı eser*, s. 312, 315, 317, 318, 322, 366, 370, 372.

Kanunnâmesindeki Semender limanına, Morova, Drin, Ibr akarsularına ve Rudnik vilâyetine ilişkin yönetmeliklerin hukukî ve idarî düzenin genel normlarını oluşturmayıp da, ama yalnızca özel bölgeleri ilgilendiren yönetmelikleri oluşturduğunu vurgulamak yerinde olacaktır³².

Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesinin bir çok sorunu elealıp incelemesi ve yeni kaideleri ve kuralları ihtiva etmesinden bağımsız olarak düşünülürse, I. Selim Kanunnâmesi, daha eski bir durumun tablosunun genel çizgilerini göstermesi ve Süleyman'ın Kanunnâmesinde aynı biçim ve genişlikte bulunmayan bir seri veriyi ortaya koyması bakımından bilim adamlarını daha çok ilgilendirmektedir. Bunlar reâyâ toprakları (reâyâ yeri) statüsü ve reâyânın toprak tasarrufunun veraseti hakkına ilişkin kısımların verileriyle, serbest tımarların kışlak vergilerini (resm-i duhan), evlenme fiilini (resm-i arusane), hukukî yönetime ait eylemlerini ilgilendiren paragrafların verileridir. Pazarda satılan mallardan alınan vergilere, zanaâtın organizasyonuna ve zanaâta, ticarî faaliyete ilişkin kuralların ihlâlinden dolayı çarptırılacak cezalara ayrılmış bölümler de aynı ilgiyi uyandırmaktadır³³. Yayımladığımız yeni Kanunnâme belli bir yöneticinin ismine bağlı ve genel bir karakter arz etmektedir. Kanunnâmelerin alışıl gelmiş yapısına sahip olmayıp, buna karşın özellikle toprak rejiminde, reâyâ köylü kesimi ve asker tabakası (askerî tayifesi)'nin durumunda olduğu gibi, sayıca daha sınırlı bir dizi, sorun karşısında hukukî kararlar arz eden bir emirname biçimindedir. Kanunnâme şu paragrafları ihtiva etmektedir: Tapu hakkı (hakkı tapu) (sayfa 75-77), yazlık ve kışlık otlaklar üzerine (resm-i yaylak ve kışlak) (sayfa 77-78), kışlama vergisi (resm-i duhan) (sayfa 78) ve evlenme vergisi (resm-i arus) (sayfa 79), öşür (sayfa 79-80), badihava vergisi (sayfa 80); değirmen vergisi (resm-i asi yap) (sayfa 81), hasat mevsimi (hassad vakti) (sayfa 82), çiftlik hassası (sayfa 82) askerî tayifenin statüsü (askerî tayifesi ve rüsûm-i kismetleri) (sayfa 83-84, 87-92), yeri emanete koymak (toprağı emanet etme) (sayfa 84), çift bozan vergisi (sayfa 85), ekine zarar ve ziyan verme vergisi (resm-i deştabani) (sayfa 92), Yeniçerilere ilişkin kurallar (Yeniçeri mufassalı) (sayfa 93-97), kayıtlarda gözüken köylüler (defterlü reâyâ) (sayfa 97).

Bu paragraflar içinde en önemli olanları, reâyâ toprakları (reâyâ yeri) ile askerî tabakaya ait kişilerin mülkiyetlerinde olan toprakların statüsü askerlerin çeşitli kategorilerinin sosyo-ekonomik durumu ve özellikle Yeniçerileri ilgilendiren hukukî kurallar üzerine, vb., veriler sağlayanlardır. Bu veriler, öteki Kanunnâmelere oranla, bu Kanunnâmelerde daha tam ve daha geniş bir biçimde yer almaktadır.

³² M. Arif, *aymı eser*, s. 23-27; H. Hadzibeğiç, *aymı eser*, s. 325-330.

³³ *Devlet Merkezi Arşivleri*, Belge koleksiyonları, nr. 143, Belge nr. 127, s. 35-43, 52, 53, 57-58, 61-75.